

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ “ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ”

УДК 331.101.3

Вікторія Гринько, здобувач Волинського національного університету
імені Лесі Українки

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ “ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ”

Стаття присвячена аналізу теоретичних підходів до визначення поняття професійної мобільності та її складових.

Ключові слова: мобільність, професійна мобільність.

Літ. 14.

Актуальність дослідження. Сучасні стрімкі темпи розвитку всіх сфер діяльності людини потребують фахівців, які не тільки володіють необхідним набором знань, умінь і навичок, але й спроможні аналізувати мінливі соціально-економічні тенденції, приймати і реалізовувати нестандартні рішення в ситуації ринкової конкуренції, розробляти ефективні алгоритми розв'язання інноваційних задач в умовах невизначеності. Основне питання для вищих навчальних закладів у всій Європі, як стверджує Болонська декларація, це забезпечення нагальних потреб ринку праці. Серед провідних вимог роботодавців до фахівців всіх напрямків найбільш затребуваними стають поряд з досвідом такі якості як пошукова активність, гнучкість, мобільність та ініціативність тощо.

В цих умовах найважливішим завданням професійної освіти стає формування професійно мобільного фахівця. Держава повинна забезпечувати підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, опанування та впровадження наукоємних і інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці, як визначено в Концепції професійної освіти України та Національній Доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті.

Протиріччя між тенденціями розвитку українського суспільства перехідного періоду та готовністю фахівців прийняти нові форми соціальної поведінки, а саме: потребами ринку праці і пропозицією системи підготовки кадрів, соціально-економічними умовами в державі й існуючою системою навчання, впровадженням безперервної освіти та небажанням роботодавців відривати фахівців від робочих місць тощо, а також недостатня розробленість психолого-педагогічних умов формування професійної мобільності фахівців і зумовило вибір теми дослідження “Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену “професійна мобільність”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти соціальної, трудової,

академічної, професійної, виховної, горизонтальної, індивідуальної, внутрішньогенераційної, культурної, міжгенераційної, конструкторської, міжфірмової та ін. видів мобільності розкрито в дослідженнях П.К. Анохіна, Т.Л. Аракелова, І.В. Васильєвої, Б. Вегенера, Д. Голдторпа, Т.П. Дегтяревої, Л.В. Зновенко, А.Т. Конькова, Р. Лгойкса, А.Ю. Львова, Р.В. Ривкіної, І.Л. Смірної, І. Соренсена, П.О. Сорокіна, Н.М. Таланчука, В. Улті, Л.А. Хахуліної, М.Ф. Хорошко та ін.

Основні підходи до визначення професійної мобільності та її складових проаналізовано О.В. Амосовою, С.Я. Батишевим, Л.В. Горюновою, О.М. Дудіною, Ю.І. Калиновським, І.Д. Мацкуляк, Ф.У. Мухаметлатиповим, В.С. Томашкевичем, І.В. Удаловою та ін. Умови формування професійної мобільності відображено в працях С.С. Капліної (майбутніх інженерів), Н.І. Кожемякіної (майбутніх менеджерів-аграріїв), І.В. Нікуліної (викладача вищої школи), Б.М. Ігошева, О.О. Нікітіної, Р.М. Пріми (майбутнього фахівця початкової освіти), В.А. Сластьоніна (майбутнього викладача), С.К. Савицького (фахівця машинобудівного профілю) та ін.

Співвіднесеність професійної мобільності з ключовими характеристиками суб'єкта представлено у працях Ю.Ю. Дворецької, Е.Ф. Зеєра, О.Л. Мазіна, А.К. Маркової, Л.М. Мітіної, Н.С. Пряжнікова та ін.. Вплив професійної мобільності на професійний розвиток і становлення професійно успішної людини досліджено Б.С. Гершунським, К. Попер, І. Пригожим, І.Т. Фроловим та ін.

Зусилля Т.І. Заславської, Р.Т. Насибуліна, І.Л. Смирної, В.О. Суровневої та ін. були спрямовані на вивчення мобільності як професійної якості. Зазначені дослідження є досить вагомим внеском у психологічну теорію. Тому для більш повного уявлення про дослідницьку роботу з проблеми професійної мобільності більш ретельно розглянемо існуючі наукові напрямки та погляди

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ “ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ”

дослідників. З огляду на означене, зауважимо наступне.

Виклад основного матеріалу. Термін “мобільність” походить від англійського *mobility*; німецького *mobilitat*; латинського *mobilis* – рухомість; здатність до швидкої зміни стану, статусу; здатність до швидкого пересування, дії. До нього дослідники зверталися за потреби висвітлення рухомості або швидкої зміни стану досліджуваного явища (соціальної групи або окремої людини всередині соціальної структури суспільства). Наприклад, Арістотель, Р. Декарт, Д. Локк та ін. вивчення мобільності зводили до нормативного образу “самості”, зумовленого зовнішніми чинниками соціокультурної динаміки.

У працях Ф. Енгельса, К. Маркса, а пізніше Ю. Веніге, Л. Дьєтваї, Е. Йожа та ін. поняття “мобільність” використовується для висвітлення процесів, що відбуваються на виробництві [1; 9 та ін.]. Зокрема, К. Маркс звертався до поняття “мобільність” при характеристиці станів робочої сили, засобів виробництва, процесу взаємного їх руху [9, 70, 156, 465]. В самій рухомості робочої сили на перше місце він ставив пересування, зумовлені зміною праці. Саме ці трудові пересування суттєвим чином впливають на стан робітника зазначав він [9, 498 – 499]. Автор робив акцент на тому, що мобільність робочої сили на ринку праці є результатом дії закону зміни праці, який є наслідком переворотів у матеріально-технічній базі виробництва, і відбиває як причинно-наслідкові зв'язки між змінами в засобах праці і технологіях, так і в змісті праці.

М. Вебер, Е. Дюркгейм, М. Шелер, А. Шюц та ін. сутність категорії “мобільність” розкривали через призму основних законів діалектики. Звернення до закону про перехід кількісних змін у якісні зумовлено тим, що в структурі процесу мобільності цей перехід до нового якісного стану здійснюється у формі стрибка, який представляє собою розрив із старим і адаптацію до нового. Пізнання вищезазначених динамічних властивостей є основою для прогнозування характеру професійної діяльності.

І хоча дослідженням проблеми мобільності науковці займаються вже давно. Втім, у науковий обіг поняття “мобільність” було введено соціологом Пітерімом Сорокіним наприкінці 20-х років ХХ ст. Він вивчав зміни соціального стану індивідів як перемену їх місця перебування в соціальному просторі [12]. Кожна людина мобільна, писав П.О. Сорокін, рухома і може переходити із однієї верстви в іншу залежно від обставин, прагнень. При цьому форми переходу

людей із однієї верстви в іншу можуть бути індивідуальні або колективні, або економічні, політичні, професійні (за видами), або горизонтальні, вертикальні (за типами).

У своїй роботі “Соціальна стратифікація і мобільність” П.О. Сорокін зазначав, що соціальну мобільність слід вивчати через поняття професійного статусу і виробничої діяльності. Щодо інтенсивності соціальної мобільності, то вона змінюється у часі та просторі, але постійних тенденцій немає. Закономірність же суспільного розвитку складається з балансування страт.

Поняття “мобільність” найбільш точно характеризує й особливості сучасного етапу розвитку людини і суспільства (Л.П. Богданова, Є.Ф. Зеєр, Л.В. Горюнова, В.І. Кабаліна, І.Н. Тартаковська, І.Г. Шпакіна, А.С. Щукіна, Н.Р. Хакімова та ін.). Глобалізаційні та інтеграційні процеси, що характерні для всього світу, зумовлюють необхідність бути постійно готовим до переміщень у соціальному просторі, швидко адаптуватися до умов, що змінюються, гнучко взаємодіяти з різними культурними і соціальними системами і суб'єктами. Збільшення обсягу та складності інформації вимагають від людини вміння оперативного оновлювати свої знання. Безперервно мінливі умови та якість професійної діяльності змушують фахівця впродовж всього трудового життя неодноразово підвищувати рівень освіти і кваліфікації, змінювати місце роботи і професію. Отже, щоб сьогодні бути успішним і конкурентоспроможним, людина повинна володіти певними особистісними якостями – бути рухомою, готовою до будь-яких змін, вміти швидко й ефективно адаптуватися до нових умов, тобто бути мобільною. Саме цим, на нашу думку, можна пояснити те розмаїття наукових напрямків із означеної проблеми, яке спостерігається на сучасному етапі.

Одні науковці (Т.І. Заславська, С.А. Кугель, Р.Т. Насибулін, І.Л. Смірнова та ін.) вивчали мобільність як професійну якість, а інші вчені (Т.І. Заславська, В.Г. Подмарков, Р.В. Рибкіна та ін.) намагалися дослідити чинники, умови й наслідки мобільності для працівників і підприємства [4].

За Ю.І. Калиновським, мобільність – це інтегративна якість особистості, що характеризує її здатність швидко змінювати свій статус або стан у соціальному, культурному або професійному середовищі [6]. До критеріїв оцінки мобільності автор відносив:

- властивості і якості особистості (відкритість світу, довіру до людей і до себе, гнучкість, оперативність, локалізацію контролю, толерантність);

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ “ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ”

- вміння (рефлексії, цілепокладання, саморегуляції, самовизначення);

- здібності бачити і розуміти: сутність змін у соціумі; варіативність і альтернативність розвитку ситуації; конструктивно, продуктивно мислити; проектувати необхідні зміни в мікросоціумі; вирішувати проблеми; адаптуватися до змін [6, 284].

Р. Еріксон, Т. Ллойд, З. Фрейд, К. Юнг та ін. під мобільністю розуміють розвиток і зміну ідентичності особистості, зумовлену цілою сукупністю доволі різномірних процесів і видів рухомості, що суттєво різняться між собою і, виконують відносно самостійні функції [11].

Проведений аналіз наукових праць, свідчить, що мобільність в них розглядається і як якість особистості, і як процес, тобто має двосторонній характер. Дуальність категорії “мобільність” визначається тим, що людина може бути мобільною, якщо їй властиві певні особистісні й професійні якості, але її мобільність може проявлятися тільки в діяльності і говорити про ступінь і рівень мобільності людини доречно тільки за умови її реалізації в діяльності.

Останнім часом уявлення про мобільність у суспільстві диференціюються, і сьогодні всебічно вивчаються процеси вертикальної і горизонтальної, групової й індивідуальної, міжгенераційної і внутрішньогенераційної, професійної, трудової, культурної, педагогічної та інших видів мобільності. Така диференціація наукових поглядів пов'язана, з одного боку, поглибленням досліджень із даної проблеми, а, з іншого боку, посиленням динамічності соціальних процесів на сучасному етапі розвитку суспільства, що неминує спричинює підвищення мобільності людей у самих різних “векторах” їх соціального функціонування.

На думку С.С. Капліної [7], професійна мобільність – це процес руху індивідів між групами професійної структури суспільства, який виражає перекваліфікацію соціальних об'єктів (зміну спеціалізації, спеціальності або самої професії).

К.А. Абульханова, Б.Г. Ананьєв, А.В. Петровський, А.К. Толмасова та ін. професійну мобільність особистості розглядають як деякий інтегративно-психологічний феномен і вважають, що вона є результатом тривалого розвитку особистості професіонала під впливом соціальних умов.

За визначенням Ю.Ю. Дворецької, професійна мобільність – це механізм адаптації, який дозволяє людині керувати ресурсами суб'єктності і професійною поведінкою [3, 10]. Професійна мобільність особистості, як механізм її адаптації, взаємопов'язана із процесом суб'єктного становлення особистості й має різні рівні

виразності, що корелюють з такими характеристиками суб'єкта, як: активність, самодетермінація, саморегуляція, саморозвиток, самовдосконалення [3, 4].

Т.А. Ольхова визначає професійну мобільність як характеристику в психолого-педагогічному портреті суб'єктності студента університету [10].

На думку Л.В. Горюнової, професійна мобільність фахівця це не тільки його здатність змінювати свою професію, місце і рід діяльності, а й вміння приймати самостійні і нестандартні рішення, спрямовані на підвищення рівня свого професіоналізму, здатність швидко опановувати нове освітнє, професійне, соціальне і національне середовище [2]. Автор вбачає становлення професійної мобільності фахівця через розвиток певних компетенцій, які є її складовими (за компетентнісним підходом):

- соціально-комунікативних – забезпечують готовність майбутнього фахівця до соціалізації у сучасному демократичному суспільстві, до роботи з новими інформаційними технологіями, до здійснення своєї професійної діяльності в неоднорідних групах людей, адаптуватися до нових ситуацій;

- освітніх – забезпечують готовність майбутнього фахівця до наукового, системного пізнання світу, до оволодіння навичками самостійного засвоєння знань і підвищення своєї кваліфікації або зміни професії, підтримувати свій професійно-творчий і соціальний потенціал в умовах науково-технічного прогресу, до самовдосконалення, до самоосвіти;

- загальнонаукових – забезпечують високий рівень базових загальних знань і загальних знань за профілем спеціальності, здатність адаптуватися до змін змісту соціальної і професійної діяльності;

- ціннісно-смислових і загальнокультурних – забезпечують успішність ціннісно-сислової орієнтації фахівця у світі, готовність і бажання пізнати і вдосконалити самого себе, готовність майбутнього фахівця до суспільно схвалюваної продуктивної діяльності і сприяють усвідомленню необхідності неперервної самоосвіти, постійної мотивації до навчання впродовж всього життя, визначення цінностей, необхідних для того, щоб жити в умовах складного демократичного суспільства, оволодіння високим рівнем педагогічної культури [2].

Отже, щоб діяти у постійно мінливих умовах ефективно, фахівець повинен, по-перше, мати такі якості, як: креативність мислення, швидкість прийняття рішень, здібність до частого навчання і вміння прилаштовуватися до нових обставин,

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ “ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ”

стійкість до фрустрацій зовнішнього і внутрішнього середовища організації, вміння відслідковувати і правильно оцінювати стан оточуючого простору. За наявності означених якостей фахівець буде здатним вирішувати різні завдання без психологічної шкоди для себе, тобто буде професійно мобільним.

По-друге – бути готовим до змін. “Бажання змінитися” означає, що людина готова внести суттєві зміни у своє життя і діяльність без будь-якого втручання або тиску.

По-третє – бути активною особистістю. Адже соціально-професійна активність є показником ступеня соціалізації особистості і проявляється не тільки в пристосуванні особистості до інших професійних умов, а й спрямована на їх зміну. Ступінь зміни цих умов є показником активності, а, отже, і мобільності фахівця в професійній сфері.

А.Ю. Львов пропонує професійну мобільність розглядати як інтегративну якість, що поєднує в собі, як сформовану внутрішню потребу особистості у змінах, розвинуті когнітивні здібності та певні особистісні якості, так і знання та вміння, що визначають готовність до прийняття рішень при змінах у професійній діяльності. Тобто професійна мобільність, з одного боку, це готовність, а, з іншого боку, здатність до прояву активності при зміні професійних функцій у зв'язку з реалізацією виробничої необхідності. До критеріїв професійної мобільності автор відносить:

- ціннісно-мотиваційний – характеризує здатність до усвідомлення своїх потреб у полі можливих професійних сфер діяльності, мотивації досягнення успіху, саморозвитку; установки на самоактуалізацію, самореалізацію і кар'єрне зростання; оптимістичне сприйняття дійсності об'єктної необхідності зміни професії;

- прогностичний – характеризує здатність прогнозувати свою професійну діяльність, передбачати можливі зміни і їх наслідки;

- операціональний – характеризує здатність проектувати свою професійну діяльність, володіти алгоритмами, прийомами, способами, методами вирішення професійних проблем і завдань, що виникають;

- рефлексивний – характеризує здатність усвідомлення й адекватного оцінювання власних професійних і особистісних можливостей, професійних дій [8].

Ми навели далеко неповний перелік визначень професійної мобільності, проте й він свідчить, що науковці тлумачили професійну мобільність залежно від підходу, в межах якого її вивчали. Попри дійти згоди щодо визначення професійної мобільності, науковці спрямовували свої зусилля

на визначення складових професійної мобільності, виявлення умов, що сприяють її розвитку.

За Р. Еріксоном, суттєвими проявами професійної мобільності суб'єкта в професійній діяльності є [14]:

- процес руху між групами професійної структури суспільства;

- повна або часткова зміна свого професійного статусу;

- зміна змісту професійної діяльності;

- зміна рівня кваліфікації;

- зміна позицій в системі розподілу влади в професійній діяльності;

- зростання автономності професійної діяльності;

- зміна рівня матеріального забезпечення в професійній діяльності.

На думку Т.І. Заславської, готовність до прояву професійної мобільності визначається наявністю у суб'єкта діяльності певних компетенцій, а суб'єктивним елементом є акт прояву професійної мобільності [4]. Автор зазначає, що основними структурними компонентами готовності до прояву суб'єктом професійної мобільності є: психологічна готовність, гностична (функціональна) готовність, практична готовність. Ці компоненти визначають стадії становлення готовності до прояву суб'єктом професійної мобільності.

За Б.М. Ігошевим значущим чинником забезпечення професійної мобільності є наявність у людини певних особистісних якостей і здібностей і виокремлює наступні:

- 1) соціальна активність, яка виражається в готовності приймати участь в різних громадських заходах, проєктах різної змістової спрямованості;

- 2) висока адаптивність до різних громадських ситуацій, функціонально різним видам діяльності;

- 3) креативність, творча переробка будь-якої ситуації [5, 108 – 109].

Зв'язок між професійною мобільністю та установками, мотивами і цінностями досліджували Д. Трейман, Р.М. Ходжа, Р.В. Тума та ін.

Німецький соціолог Б. Вегенер, британець Д. Голдторп, датчанин І. Соренсен, нідерландець В. Улті та ін. розробляли соціокультурні аспекти професійної мобільності. Науковці запропонували теорію, що ґрунтується на двох важливих чинниках стратифікації і мобільності: соціокультурній парадигмі суспільства і політичній системі.

В роботах С.А. Макеєва, Ф.У. Мухаметлатипова, І.В. Удалової, що вийшли в кінці 1980-х – початку 1990-х рр. XX ст., здійснена спроба концептуалізувати

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ “ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ”

поняття “трудова мобільність”, “соціально-професійна діяльність”, “професійна мобільність”.

Висновки. Узагальнюючи наведене, можна виокремити декілька підходів щодо вивчення професійної мобільності як:

1) якість особистості, що забезпечує внутрішній механізм розвитку людини через сформованість ключових, загальнопрофесійних компетентностей;

2) діяльність людини, що детермінована подіями, які змінюють середовище, результатом чого виступає самореалізація людини в професії й житті;

3) процес перетворення людиною самої себе й оточуючого її професійного й життєвого середовища;

4) механізм адаптації, який дозволяє людині керувати ресурсами суб'єктності і професійної поведінкою.

Відтак, за результатами теоретичного дослідження з'ясовано, що професійна мобільність за своєю природою соціальна, оскільки вона існує лише в соціальних системах, а її успіх залежить від того соціального й освітнього середовища, в якому відбувається становлення особистості спеціаліста-професіонала. Наявність професійної мобільності передбачає готовність фахівця до зміни виконуваних професійних завдань, робочих місць, здатність швидко опанувати нові спеціальності.

Оскільки за результатами проведеного нами дослідження з'ясовано, що успішність розвитку інноваційної освіти залежить від рівня підготовленості професійних кадрів, їх здатності до гнучкого оперативного реагування в своїй діяльності на постійні зміни потреб суспільства, ринку праці, технологій, що розвиваються, і безперервного оновлення інформаційного середовища, то подальші дослідження будуть присвячені висвітленню проблеми розвитку професійної мобільності педагогічних кадрів. У такий спосіб ми вважаємо можна буде виявити умови, що зумовлюють сприяють розвиткові професійної мобільності педагогічних кадрів.

1. Вениге Ю., Йюжа Е., Дьетваи Л. Структура и мобильность рабочей силы: Пер. с венг. – М.: Экономика, 1978. – 197 с.

2. Горюнова Л.В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования России: Дис. ... д-ра пед. наук / Л.В. Горюнова. – Ростов-на-Дону, 2006. – 427 с.

3. Дворецкая Ю.Ю. Психология профессиональной мобильности личности: Автореф. дис ... канд. психол. н. – Краснодар, 2007.

4. Заславская Т.И. Трудовая мобильность как предмет экономико-социологического исследования // Методологические проблемы социологического исследования мобильности трудовых ресурсов. – Новосибирск, 1974. – 57 с.

5. Игошев Б.М. Организационно-педагогическая система подготовки профессионально мобильных специалистов в педагогическом университете: монография / Б.М. Игошев. – М.: ВЛАДОС, 2008. – 201 с.

6. Калиновский Ю.И. Развитие социально-профессиональной мобильности андролога в контексте социокультурной образовательной политики региона: Дис... д-ра пед. н. / Ю.И. Калиновский. – СПб., 2001. – 470 с.

7. Каплина С.Е. Профессиональная мобильность – залог качества подготовки будущих инженеров: научное издание / С.Е. Каплина. – Чита: ЧитГУ, 2008. – 350 с.

8. Львов Ю.В. Становление основ профессиональной мобильности обучающихся по направлению “Технологическое образование” // Технологическое образование: проблемы и перспективы взаимодействия: коллективная монография: НовГУ им. Ярослава Мудрого – Великий Новгород, 2008. – С. 188 – 198.

9. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М.: Политиздат, 1933. – т. 3.

10. Ольховая Т.А. Становление субъектности студента университета: автореф. дис. д-ра пед. наук. – Оренбург, 2007. – 44 с.

11. Райгородский Д.Я. Психология самосознания: хрестоматия / Д.Я. Райгородский. – Самара, 2007. – 672 с.

12. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество: Пер. с англ. / Общ. ред., сост. предисл. А.Ю. Согомонов. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.

13. Цыганова Е.П. Формирование мобильной профидентичности личности студентов ВУЗА // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб-к наук. пр. Педагогіка сучасного суспільства. – Спецвипуск 3. – Слов'янськ, 2010. – С. 39 – 41.

14. Erikson R. The constant flux. A study of class mobility in industrial societies. / R. Erikson, J.H. Goldthorpe – Oxford: Clarendon press, 1992. – 429 p.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2011

